

TALABALARNI JO'RSIZ ASARLAR BILAN ISHLASHGA O'RGATISHNING O'ZIGA XOS METODIK IMKONIYATLARI

Muallif: Boliyev Uchqun Ismatovich ¹

Affilyatsiya: O'zbekiston-Finlandiya pedagogika institut “Musika ta'limi” kafedrası v.v.b dotsenti ¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14465655>

ANNOTATSIYA

Talabalarni jo'rsiz asarlar bilan ishlashga o'rgatishning o'ziga xos metodik imkoniyatlari keng yoritilgan. Shu bilan birga bo'lajak musiqa o'qituvchilari bu faoliyatda xorda kuylashning eng muhim omillari, ya'ni vokal xor malakalarini egallash bilan bir qatorda o'zlari ham xor jamoasi bilan ishlashga tayyorlanib borishlari metodik jihatdan ochib berilgan.

Kalit so'zlar: musiqa darsi, xor bo'lib kuylash, o'quvchilar, xor rahbari, xor ijrochiligi malakalari, jo'rsiz asar, “Qora soch” asari.

Oliy pedagogik ta'limning musiqa ixtisosligidagi amaliy ijrochilik bilan bog'liq fanlar (vokal ijrochiligi, dirijorlik, cholg'u ijrochiligi xor va xorshunoslik asoslari) o'quv mashg'ulotlarining o'ziga xos muhim xususiyatlaridan biri shundaki, darslarda talabalarni fan bo'yicha maxsus bilim, ko'nikma va malakalarni egallashga yo'naltirilgan vazifalardan tashqari ularni amaliy faoliyatda mustaqil qo'llay olish, ya'ni ijodiy ijrochilik malakalarini egallashlari ham talab etiladi. Bu ayniqsa talabalarni maktab faoliyatiga eng muhim bo'lgan xor ijrochiligiga ko'proq talluqlidir. Musika darslarida xor bo'lib kuylash eng yetakchi va darsning asosiy qismini tashkil etuvchi, o'quvchilarni yalpi qamrab oladigan faoliyat hisoblanadi. Bundan tashqari bu ancha murakkab jarayon bo'lib, xor rahbarida ko'p qirrali bilim, tajriba, malakalarni talab qiladi. Shuning uchun ham talabalarni manba faoliyatiga tayyorlashda ularni xor dirijori, xor rahbari sifatidagi musiqiy-nazariy va amliy ijrochiligiga unung pedagogik tayyorgarligiga jiddiy va ustuvor ahamiyat berish lozim bo'ladi. Bizga ma'lumki umumta'lim maktablari musiqa darslarida har bir sinf alohida xor jamoasi hisoblandi. Shu bilan birga o'quvchilar xorini turli ko'rik tanlovlar, bayram konsertlariga, sinf konsertlariga tayyorlashga musiqiy ta'lim va tarbiyaning uzviy tarkibiy qismi kirish vazifasini qo'yadi. Shuning uchun musiqa o'qituvchisi sinfda xor rahbari sifatida o'quvchilarni 1-sinfdan boshlab vokal xor malakalarini egallab borishlariga yaxshi soz, sof intonatsiya badiiy ansambl, vokal tovush hosil qilish, tovushni qo'llash, musiqalarini tushunib va emotsional ta'sirchan ijro etishga ko'p ovozli hamda jo'rli va jo'rsiz qo'shiq aytish malakalarini egallab olishga o'rgatib borish kerak bo'ladi.

Xor ijrochiligida “jo'rsiz” kuylash o'zining yuqori vokal-xor, dirijorlik va xor bilan ishlash bo'yicha yuqori darajadagi bilim, ko'nikma va malakalarni talab qilish bilan ajralib

turadi. Xor ijrochiligini sanati, ayniqsa xor-dirijorligi pedagogikasi va metodikasi bo'yicha tadqiqotlar olib borgan pedagog olimlarning qayt etishlaricha jo'rsiz kuylashga erishish uchun xor jamoasining eng avvalo bir ovozli – sof unison kuylash, so'ngra ikki ovozli kuylash, ko'p ovozli kuylash bosqichlarini o'tashi lozim. Bu bosqichlarni muvaffaqiyatli o'tamasdan turib, a'kapella kuylashga kirishish ko'zlangan maqsadga erishish imkonini bermaydi. Xor san'atining o'ziga xos spetsifik xususiyatlari ham shuni taqazo qiladi. Zero, bir ovozli kuylash davrida ishtirokchilarning(maktabda o'quvchilar, xor tugaraklari, havaskorlik jamoalarida, xonandalar) xor bo'lib kuylashning eng muhim elementlarini egallashlariga erishiladi. Bu o'rinda musiqani eshitish, musiqaga sozlanish, ansambllikni his etish, vokal tovush hosil qilish, nafas olish uni to'g'ri sarflash, sof intonatsiyaga, diksiya talaffuziga erishish, dirijorlik ishoralariga amal qilib kuylashlari nazarda tutilmoqda.

Umumta'lim maktablarida birinchi sinfdan o'quvchilarni xor bo'lib qo'shiq kuylashga o'rgatish, o'quvchilarni keyingi bosqichlarida ko'povozli va jo'rsiz kuylash malakalarini egallashlarida katta ahamiyatga egadir. Bir ovozli sof unison kuylashga erishish jarayonida ikki ovozlilikni his etish qobiliyatlari rivojlantiriladi. Kuylarga jo'r bo'lish, o'quvchilar kuylayotganda o'qituvchining ikkinchi ovoz bo'lib qo'shilishi, unisondagi kuylarni (qo'shiq ovoz yo'lini) cholg'u asbobida so'ng fortepianoda chalib solishtirib ko'rish o'quvchilarda garmonik uquvni rivojlantirishga sharoit yaratadi. Shuning uchun bo'lg'usi musiqqa o'qituvchilarini maktab amaliyotiga tayyorlashda ularni qo'shiq o'rgatish ya'ni xor bilan ishlash metodikasini yaxshi o'zlashtirishlariga e'tibor qaratish zarur. Bunda talabalarni xor jamoasi bilan ishlash, xorga qo'shiq o'rgatishning dastlabki uslublarini egallashlari haqida jiddiy o'ylashga to'g'ri keladi. Xorga qo'shiq o'rgatish jarayoniga talabani tayyorlashning eng avvalo xor bilan ishlashning tayanch nuqtalarini belgilab olish va shu asosda ish tutishga o'rgatish metodik jihatdan to'g'ri va qulay hisoblanadi. Bunda eng avvalo o'quvchilarni kuylanayotgan asarga qiziqtirish lozim. Masalan birinchi sinf o'quvchilari bilan ishlashda shini unutmazlik kerakki, o'quvchilar doira, nog'ora, karnay kabi milliy cholg'u asboblariiga bajonidil taqlid qiladilar. Ikki ovozli elementlarga o'tishda xorning jo'r bo'luvchi ovozlar guruhida "bum, ba-ka-bak", "trak, ta-ka-tum, tum", "g'a-ta, g'a-ta-g'u" kabi tovush taqlidlarda kvarta, kvinta, sekunda intervallari harakatida ijro etilishi yaxshi natija beradi'

Bo'lajak musiqqa o'qituvchilarini "dirijorlik" darslarida duet bo'lib kuylashga o'rgatish, ton berishga o'rgatish, ton berilgandan so'ng asarni har bir partiyasiga yoddan kuylab dirijorlik qilishi, asar partiturasini yoddan chalishi, partituraning chalib istalgan partiyani kuylashga erishish, asarni vertikal akkord tizilmasini kuylay olishi bo'yicha beriladigan topshiriqlar eng samarali usullardir.

Melodik partiyani ma'lum bir bo'g'in, harflarda ("zu", "da", "de", "do", "du" ular "za", "zu", "ze", "zi", "zo" yoki "lya", "mi", "du" kabi bo'lishi mumkin) kuylash yoki bir guruh (partiya) kuyni so'zlar bilan ikkinchi partiya kuyni og'izni yumib kuylashi ham xor amaliyotida sinalgan usullardandir.

Vokal-xor mashqlari kuylashda tersiyali ikki ovozli mashqlar kuylash ham ijobiy samaradorlikka ega sanaladi. Masalan, do major gammasini yuqori va pastki tersiyada kuylash mumkin va bunday mashqlarni bemalol talabalarga tavsiya etish mumkin. Ayrim garmonik uyg'unlashuvlarda to'xtash ularning sadolanishi va partiyalar bir-birini eshitishi tersiyali ikki ovozli qo'shiqlarni o'rganishda esa qo'shiqning garmonik eng yorqin joylarida to'xtab diqqat bilan tinglash kabilar foydali usullardir.

Tersiyali ikki ovozlilikning kuy yo'llari cholg'u tayanchga ega bo'lib, dadilroq ijro etiladi. Shuning uchun o'qituvchi jo'rovozga alohida e'tibor berishi lozim.

Ko'povozli asarlar kuylashda tersiyali ikki ovoz kuylanadigan jo'rsiz usul bajarilayotgan parallel harakat uni o'zlashtirishini yengillashtiradi, lad turg'unligini his etish tuyg'usini kuchaytiradi.

Oliy ta'lim tahsili davrida talabalarga bunday mashq va topshiriqlarni "mustaqil ish" sifatida berish, talaba tomonidan ularni talab darajasida o'zlashtirilib borilishini nazorat qilish ularni jo'rsiz asarlar kuylash va jo'rsiz asarlar bilan ishlash malakalarini shakllantirishda samarali natija beradi. Shu o'rinda biz bir qator mashq va qo'shiqlarni o'rganishda qo'llanishi mumkin bo'lgan ish usullari va mazmuni haqida to'xtalib o'tishni lozim topdik. O'ylaymizki bunday ish tutish shakl va uslublari ham bo'lajak musiqa o'qituvchilarini jo'rsiz asarlar bilan ishlash amaliyotiga tayyorlashda qo'l keladi.

Asarlarni jo'rsiz shaklda shu tariqa o'rganish alohida partiyalarni o'rganishga bir muncha qulaylik tug'diradi. Chunki xor-dirijorining o'zi barcha partiyalardagi kuyni (qo'shiq ohang yo'lini) yoddan o'zlashtirmasdan, hamohanglikda aytolmasdan (bir partiyani chalib, ikkinchi partiyani ovozda kuylab, yoki butun partituraning chalib, istalgan bir partiyani kuylash) uni xorga o'rgataolmasligi, ya'ni xor ijrosida kutilgan natijaga erishaolmasligi mumkin.

Xor bilan jo'rsiz asarni o'rganishga kirishishda avvalo asosiy partiyani (ovozni) xorga eshittirish so'ngra o'rganishni boshlash qolgan ovozlarni o'rganishni ancha yengillashtiradi. Chunki havaskor xor xonandalari (tajribali xonandalar ham) asosiy kuyni yaxshi anglamasdan, o'z partiyalaridagi kuyni hamohanglikda aytishga qiynaladilar. Ular uchun asosiy kuyni eshitib, o'z kuylarini aytishi partiyalarni bir-biriga moslashtiradi, shunda partiyalar bir butunlikda yangraydi. Asosiy kuy xonandalarga kuylash, eshinish va nazorat qilib borish imkonini beradi. Aksincha tajribasizlik xorda avval asosiy (yuqoridagi) kuy birinchi ovozda o'rgatilsa, uni boshqa ovozda ijrochilar ham eshitib, o'z partiyalardagi kuyni aytishda noaniqlikka yo'l qo'yishlari mumkin. Shuning uchun har bir jo'rsiz asarni o'rganish va xorga o'rgatishda uning melodik intonatsion tuzulishiga qarab ish tutish maqsadga muvofiq bo'ladi.

Asarni "ton" berish yo'li bilan "jo'rsiz" o'rgatishning o'z afzalliklari bor. Bunda dastlab fortepiano jo'rliqida dirijor kuyni chalib o'zi kuylaydi, so'ngra uni xor partiyasidagi xonandalar birgalikda kuylashadi. Shundan so'ng butun partitura chalinadi, xonandalar o'z partiyalari kuyini kuylashadi. Keying bosqichda fortepianoda "ton" beriladi (boshlang'ich tovush) xonandalar dirijorlik boshqaruvida kuyni jo'rsiz kuylashadi. Ikkinchi partiya bilan ham xuddi shu tarzda ish olib boriladi va ikki partiya qo'shib kuylaniladi. Bunda dirijor har bir partiya ijrosini diqqat bilan eshitib, kuzatib, xatolarni bartaraf etib boradi. Xor partiyalari bilan bunday ishlashda xonandalar kuyni taz va aniq o'rganadilar. Alohida-alohida ishlashda xonandalar ovozining bir tekisligiga, yaxshi ansamblga, sozga, sof intonatsiya, aniq so'z talaffuziga erishish mumkin.

Asar bilan ishlashda ayrim murakkab jummalarni qaytaravermaslik, balki shunga mos mashqlarda foydalanish yaxshi natija beradi. Masalan, eslab qolish qiyin interval (sakrashlar) uchrasa, o'sha interval tovushlarini yuqoridan pastga yoki pastdan yuqoriga qarab "solfedjio" qilish va alohida takrorlash yo'li bilan eslab qolish mumkin. B.Umidjonov qayta ishlagan o'zbek xalq qo'shig'i "Qora soch" asari bunga misol bo'la oladi.

Xor asari bilan ishlashning barcha shakllarida bo'lgani kabi asar texnik jihatdan o'rganilgandan so'ng xor rahbari boshchiligida uning badiiy ijrosi ustida ishlashga kirishiladi. Bunda asarning badiiy g'oyasini ochish, obrazlari, xarakteri va ijro uslubi (stil) ustida ish olib boriladi. Har bir kichik yoki katta jumlar ma'lum notalar yig'indisidan iborat. Ana shu jumlar ritm va talaffuz jihardan xonandalarga tanishligini hisobga olib, uni jumlash, ya'ni har kichik musiqiy bo'lakchalarni ijro qilishga o'tiladi. Musiqaviy iboralar boshlanish, yuqori (avj) va oxirgi qismlardan iboratligi uchun ularning so'z va musiqa, logik urg'ularini bilib ijro qilinadi. Har bir musiqaviy jumla o'rtasida ovoz sal kuchayib oxiri esa yumshoqroq ijro qilinishi darkor. Ovozni kuchaytirish (o'rta qismda) va kuchsizlantirish (oxirida) natijasida ifodali ijroga erishiladi. Har bir musiqiy jumlaning bir maromda kuylamay balki, ohanglardan foydalanish va ifodali ijroga erishish lozim. Asarni jumalarga ajrata olish katta mahoratdir.

Umuman olganda ko'p ovozli va jo'rsiz asarlar bilan ishlashning xilma-xil uslublari mavjud. Lekin shunga alohida ahamiyat berish lozimki, xususan jo'rsiz asarlar bilan ishlashda asarning asosiy kuyi (melodiya) ni yaxshi sezmasdan (idrok qilmasdan) ikkinchi ovozni o'rganish qiyin va noto'g'ri bo'ladi. Shuning uchun ham jo'rsiz asarlar bilan ishlashda o'rganishni birinchi ovoz (melodiya) bilan boshlash to'g'riroq bo'ladi. Qolgan partiyalar qo'shiqning asosiy kuyini yaxshi anglab olganlaridan so'ng, o'z ovoz partiyalarini o'rganishlari oson kechadi.

Shunday qilib xor ijrochiligida jo'rsiz asarlar kuylash, jo'rsiz asarlarni xorga o'rgatish, ya'ni jo'rsiz asarlar bilan ishlash mahoratiga ega bo'lish musiqa san'atining ajoyib namunalari bilan tanishib borish, ko'p ovozli va jo'rsiz asarlar musiqasi go'zalligini tushunish, qadrlash va sevishga o'rgatadi. Chunki deyarli barcha xalqlar xor madaniyatida xalq qo'shiqlarini "jo'rsiz" (a'kapella) uslubiga moslashtirilgan, qayta ishlangan namunalari yetakchi o'rin tutadi. Xalq xorlarining (bunday xorlar asosan xalq qo'shiqlari va ular asosida yaratilgan asarlarni kuylash va targ'ib qilishini asosiy maqsad qilib olgan bo'ladi) asosiy repertuari unga mansub xalq qo'shiqlaridan iboratdir. Shunday ekan bo'lg'usi musiqa o'qituvchilarini maktab ashulachiligiga tayyorlashda

ularni 1-bosqichdan boshlab “jo’rsiz” (ikki ovozli va ko’p ovozli) asarlar bilan ishlashga tayyorlab borish eng muhim pedagogik maqsadlar qatoridan o’rin olishi kerak bo’ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

N.Qoziyev. Xor dirijorligi xrestomatiyasi. I-qism. –T.: G’G’ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1975yil.

B.Umidjonov. Jo’rsiz xorlar. –T.: G’G’ulom nomidagi adabiyot va san’at nashriyoti, 1976yil.

Qudratov I. Talabalar va bolalar ashula va xor jamoalarini tashkil qilish va ishlash metodikasi. -Toshkent, Fan va texnologiyalar nashriyoti 2006y.

Qahharov N.V. Vokal asoslari. O’quv qo’llanma. T.: Iqtisod-moliya. 2008. 314 b.

I.Qudratov. An’anaviy xonandalik. Darslik Samarqand 2022-y

Sh.Omanqulova. Umumta’lim maktablari musiqa darslarida folklor qo’shiqlarini o’rgatish orqali o’quvchilarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash. O’zDSMI xabarleri ilmiy-metodik jurnal 2024/4(31) 62-bet.

D.Samatova. Umumta’lim maktablarida sinfdan tashqari musiqa mashg’ulotlari orqali o’quvchilarni estetik tarbiyalash. O’zDSMI xabarleri, ilmiy-metodik jurnal 2024/4(31) 65-bet.

